

Naslov članka/Article:

Porajajoča se pismenost v vrtcu v korelaciji z gibanjem in glasbo

*Emergent Literacy in Kindergarten in Connection with Movement
and Music*

Avtor/Author:

Helena Klobasa

CC licenca

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Vzgoja in izobraževanje 1-2/2017, letnik 48

ISSN 0350-5065

Izdal in založil: Zavod Republike Slovenije za šolstvo
Kraj in leto izdaje: Ljubljana, 2017

Spletna stran revije:

<https://www.zrss.si/strokovne-revije/vzgoja-in-izobrazevanje/>

Helena Klobasa, OŠ Lenart - Enota vrtec

PORAJAJOČA SE PISMENOST V VRTCU V KORELACIJI Z GIBANJEM IN GLASBO

POVZETEK

Prispevek predstavlja primer iz prakse, v katerem sta sistematično in kronološko opredeljena vloga in pristop vzgojitelja v interakciji z otrokom preko celotnega procesa, s poudarkom na aktivni vlogi in participaciji otroka v vseh fazah nastajanja od izhodišča do končnega izdelka, ki je bil predstava – dramatizacija. Izhodišče je bilo povsem klasično – pravljica Rokavička. Prikazan je možen preplet umetniških zvrsti z jezikovnimi, gibalnimi in glasbenimi področji s smiselnim povezovanjem v scensko umetnost.

Tendenca je bila, da otrok in vzgojitelj obliko umetniškega izražanja ponotranjita in jo izražata v vsakodnevni komunikaciji ter tako živita z zgodbo skozi ves proces nastajanja. Spodbudno učno okolje je tako predstavljalo izhodišče za otrokov optimalni razvoj na psihofizičnem, kognitivnem in gibalnem področju ter za vzgojiteljev profesionalni razvoj.

Ključne besede: interakcija vzgojitelj – otrok, podoživljanje/poustvarjanje preko verbalnega, gibalno-plesnega in glasbenega izražanja

ABSTRACT

This paper presents a real-life example, in which the role and approach of the preschool teacher are systematically and chronologically defined in interaction with the child throughout the process, focusing on the active role and participation of the child in all stages, from the starting point to the end product, namely a play – dramatisation. The starting point was completely classical – the folktale *The Mitten*. It demonstrates a potential intertwining of art genres with the fields of language, movement and music by logically integrating them into a performing art.

The aim was for the child and preschool teacher to internalise the form of artistic expression and express it in their everyday communication, thus relating to the tale throughout the creation process. A stimulating learning environment thus represented a starting point for the child's optimal development in the psychophysical, cognitive and motor area, and for the preschool teacher's professional development.

Keywords: preschool teacher – child interaction, reliving/recreating through verbal, physical/dance and musical expression

UVOD

Omogočanje vsestranskega razvoja kompetenc otroka mora vsebovati dovolj spodbudno učno okolje, v katerem bo otrok dispozicije lahko razvijal. V kontekst navedenega spada tudi ohranjanje otrokovega zanimanja, kar lahko dosežemo z ustvarjanjem priložnosti, v katerih se bo otrok loteval izzivov na izvirne, ustvarjalne načine in bo s tem v celoti izkoriščal svoje zmožnosti, vendar (kar je pomembno) brez pretiranega poseganja odraslega v samo ustvarjanje. Ustvarjalnost namreč potrebuje svobodo in načrtnost (Einon, 2002), in prav je, da otrok okusi oboje. Slednje lahko dosežemo z izhajanjem iz otrok in z razvojno procesnim načrtovanjem, pri čemer ima otrok aktivno

vlogo in participira v vseh fazah, z začetkom že v primarni fazi nastajanja.

Poanta vseh izhodišč načrtovanja z otroki je, da se otrokom ponudi oz. da sami najdejo nekaj, kar bo burilo njihovo domišljijo, jih izzvalo in pritegnilo – jih »vsrkalo vase«. To je lahko naključen dogodek, predmet, žival ali rastlina, oseba ipd. Otrokom zelo blizu pa so tudi literarne vsebine.

Pomembna vloga vzgojitelja v segmentu izhajanja iz otrok in načrtovanja z njimi je senzibilnost, da zazna, opazi/vidi (Korošec, 2009; Kroflič, 2001), da ves dan spremlja otroke in njihove odzive, hotenja in iniciative. Da je otrok zanj viden, slišan. Odrasli mora ozavestiti, da lahko iste cilje

doseže na različne načine, in si dovoliti podati se v nekaj novega, učiti se skupaj z otroki. V tem kontekstu je ključna fleksibilnost subjektivnih teorij (Zore, 2014) in sposobnost dvigniti se nad situacijo ter ovreči rutinsko delovanje in si dovoliti prepustiti se novemu, nepredvidenemu. Z drugimi besedami, dovoliti, da nas vodijo otrokove ideje in zamisli. Pogosto se namreč dogaja, da nas v praksi omejujejo že izvedene dejavnosti, ker so že preizkušene in dajejo gotove rezultate. Seveda nam to daje varnost in gotovost, žal pa na kakovost delovanja v smislu izgradnje otrokovega celostnega razvoja ne vpliva zmeraj pozitivno. Ozavestiti je treba, da nam prav otroci dajo najboljše odgovore na vprašanje, v katero smer peljati neko dejavnost. Nemaokrat sta prav spontanost in impulzivnost otrok čez dan lahko povod za doseg ciljev, potreben je le reflektiven pogled na dogajanje. Hkrati pa nam to omogoča izhajanje iz otrok, razvojno procesno načrtovanje ter vzporedno zadovoljstvo, da smo delo opravili kvalitetno – izhajajoč iz otrok. Na mestu bi bila subjektivna teorija v smislu: dovolila si bom, da me vodijo otroci. Moja vloga je, da opazim, koordiniram in ustvarjam spodbudno in varno učno okolje, v katerem bodo otroci vsestransko gradili svoje kompetence in samopodobo.

Pomembne za v prejšnjem odstavku omenjeno so gotovo nenehne refleksije in samorefleksije znotraj tandema, v timu in tudi širše ter z otroki. Refleksija je lahko odlična spodbuda za lastni razvoj in protitež rutini, saj nas spomni na to, da ostajamo sveži ne glede na to, kako dolgo smo že v poklicu, posledično pa pripomore k spreminjanju in nadgradnji subjektivnih teorij. Z refleksijo namreč analiziramo sebe – se »zrcalimo« (Polak, 2007, 2010; Valenčič Zuljan, 2012), kar pomeni, da se postavimo pred ogledalo, kjer je odsev lahko nemaokrat najbolj zoprna stvar, saj se vidimo.

JEDRO

V našem primeru je načrtovanje vzgojno-varstvenega procesa skupaj z otroki stalna praksa. Največkrat poteka v krogu¹ in tudi ob drugih priložnostih, na primer na prehodu, igrišču ipd., saj otroci dobivajo ideje ves dan. Pomembna je intenzivnost doživetja, ki izzove spontana podoživljanja dogodka oz. v našem primeru ponotranjenje dejavnosti ali teme, saj otroci posledično razmišljajo o tem in posredno izražajo svoje zamisli ter dajejo kreativne ideje. Imajo namreč izhodišče za podoživljanje neke teme. V našem primeru je bila to vsebina pravljice. V nadaljevanju

zapisa podajam proces nastajanja v vseh fazah skupaj z otroki na podlagi skupnih evalvacij in sprotne refleksij. Tako so otroci v starosti 4 in 5 let prihajali do spoznanj, zamisli ali odgovorov na vprašanja preko izkustev. Pristop in učno okolje sta posledično poleg drugega omogočala tudi spodbudo k metakognitivnemu razmišljanju.

Pravljica kot izhodišče je bila povod za preplet jezikovnega, gibalnega in glasbenega področja v scensko umetnost – dramatizacijo (Korošec, 2009). Poleg tega, da je glasba umetnost trajne vrednosti, predstavlja otrokova aktivna vloga v dejavnostih petja, poslušanja in igranja na instrumente eno od izhodišč njegovega glasbenega razvoja (Borota idr., 2006) in tudi možnost gibalno-plesnega izražanja.

Zaradi lažje preglednosti interakcije odraslega in otroka je vsebina teme podana shematično v preglednici (1).

EVALVACIJA

Zaradi preprostosti vsebine, nezahtevnih besednih zvez in razumevanja zgodbe je večina otrok vsebino v mnogih delih dobesedno že citirala. Razlog za tolikšno obvladovanje besedila je tudi predhodno branje, ki je bilo časovno ustrezno razvojni stopnji razumevanja in dožemanja. Pomembno v tem segmentu je bilo, da so otroci vedeli, da so dialogi lahko povsem drugačni, prikrojeni, izmišljeni in predvsem njihovi. Kljub temu so otroci bolj ali manj vztrajali pri izvorni vsebini.

Pri igri vlog je bilo moč opaziti, kako pogosto so se odločali za vloge, ki so jim značajske ustrezale. Čeprav je bilo slednje pričakovano, je bila prav raznolikost značajev junakov iz zgodbe tista, ki je otrokom ponujala možnost, da se identificirajo in najdejo v zgodbi ter izživijo svojo individualnost.

Evalvacija z otroki in izražanje mnenj, vtisov in doživljanja vsebine pravljice sta se odvijala ves dan.

Zaradi izoblikovanih realnih predstav so otroci nemaokrat izrazili pomisleke ali dvome v smislu: »Rokavica ne more biti tako velika ... To ni resnično ... Toliko živali ne more v rokavičko ...« Ipd. Kljub temu so se ves čas procesa identificirali, zabavali in odprto izražali zamisli, kako bi lahko predstavo obogatili. Predlog, da izrežemo rokavico iz vrteksa, je bil idealen. Trenutek, ko so bile vse živali v rokavički – v našem primeru pod rokavico –, je bil najbolj zabaven vrhunec doživetja, saj se je o njem odvijalo največ debat.

¹ Krog. Vsakodnevni ritual (večkrat na dan). Gre za formacijo kroga z namenom druženja, načrtovanja dneva (dejavnosti) z otroki. Namenjen je tudi skupnim evalvacijam in refleksijam na splošno. Osrednji cilj je aktivna vloga in participacija otroka v vseh fazah vzgojno-izobraževalnega procesa.

Preglednica 1: Porajajoča se pismenost v korelaciji z gibanjem in glasbo.

PORAJAJOČA SE PISMENOST	
Izhodišče: ukrajinska ljudska pravljica Rokavička	
<ul style="list-style-type: none"> • Ustvarjanje spodbudnega učnega okolja in čustveno ugodne klime. • Otrok soustvarja učno okolje. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Otrok ponotranji vsebino pravljice, samostojno sestavi zgodbo po ilustracijah in pripoveduje po svojih zmožnostih. • Otrok oblikuje lastne miselne predstave, logične povezave, miselne in govorne obrate (npr. z različno barvo glasu in intonacijo posnema govor različnih junakov v zgodbi). • Otrok zgodbo pripoveduje na drugim razumljiv način. • Otrok zmore pojasniti značilnosti zgodbe ter ustrezno vrednotiti vedenje in dejanja junakov v zgodbi. 	
AKTIVNOSTI ZA DOSEGANJE ZASTAVLJENIH CILJEV	
Pristop odraslega	Vloga otroka
<p>Branje pravljice v času počitka in ob drugih priložnostih na različnih lokacijah (mehki ali knjižni kotiček, knjižnica ipd.). Frontalno podajanje zgodbe je trajalo okvirno en teden.</p> <p>Pripravi kopije ilustracij zgodbe oz. didaktični material za oporo in spodbudo k samostojnemu pripovedovanju.</p> <p><i>Uvodoma je obnavljanje skupno ali skupinsko ob knjigi, kasneje tudi brez knjižnega gradiva in individualno.</i></p>	<p>Otrok posluša zgodbo, ki jo berejo odrasli (vzg.), in se pogovarja o slišnem. Ustvarja miselne predstave, si ustvari domišljjsko sliko ob miselnem podoživljanju vsebine.</p> <p>Otrok razvršča ilustracije junakov in dogodkov v smiselno zaporedje. Vzoredno pripoveduje in obnavlja vsebino.</p> <p>Otroci pripovedujejo vsebino in se medsebojno dopolnjujejo.</p>
KAKO NAPREJ	
<p>Vzgojitelj spodbuja k razmišljanju, za kaj bi lahko uporabili vsebino pravljice. Otroke izzove z vprašanjem: <i>kako bi nadaljevali.</i></p>	<p>Otrok razmišlja in podaja svoje zamisli.</p> <p>V konkretnem primeru je večina otrok predlagala, naj »naredimo predstavo«.</p>
POT PRIPRAVE DRAMATIZACIJE	
<ul style="list-style-type: none"> • Raziskovanje gibanja junakov. Zbiranje informacij in posnemanje oz. improvizacija gibanja z elementi ustvarjalnega giba. • Otrok opazuje, posnema in improvizira gibalne elemente ter si izmišlja gibe, gibalna zaporedja in telesne položaje. Preizkuša razliko med gibanjem in mirovanjem. 	
Pristop odraslega	Vloga otroka
<p>Z otroki načrtuje, kje iskati informacije o junakih iz pravljice.</p> <p>Predlaga vsebine, s katerimi se otrok seznanja z značilnostmi junakov.</p> <p>Navaja in omogoča otroku samostojno rabo virov informacij in omogoča dostop do IKT.</p> <p>Pripravi sredstva, s katerimi bogati otrokovo obzorje v povezavi z zgodbo, npr.: zanimivosti iz enciklopedij, fotografije ipd. Sodeluje v razpravah z otroki.</p> <p>Postavlja enopomenska in večpomenska vprašanja, ki spodbujajo otrokovo meta-kognicijo in meta-govor.</p> <p>Po potrebi koordinira pri izvajanju gibanja, z otroki sodeluje pri izbiri primernega prostora.</p> <p>Reflektira ugotovitve skupaj z otroki.</p> <p>Aktivno sodeluje pri improvizacijah. Dokumentira (snema, fotografira).</p> <p>Spodbudi otroke k skupnim refleksijam posnetkov – izhodišča za nadaljevanje.</p>	<p>Otrok predlaga, kje iskati informacije o naravnem gibanju in videzu živali.</p> <p>Se navaja na samostojno rabo IKT. Išče informacije preko spletnih strani (računalnik je nameščen v igralnici).</p> <p>Prinaša knjižno in slikovno gradivo ter ga deli z vrstniki.</p> <p>Raziskuje, izmenjuje zamisli, gibalno in verbalno izraža vtise. Prve improvizacije.</p> <p>Posreduje ustne informacije, pridobljene od staršev in drugih odraslih.</p> <p>Raziskuje, opazuje, nadgrajuje.</p> <p>Posnema gibanje živali in ga nadgradi po lastnih zamislih – ustvarjalni gib.</p> <p>Z igro vlog podoživlja vsebino in se identificira z junaki.</p> <p>Refleksije skupaj z odraslim preko analize fotografij, ogleda video posnetkov.</p>

RAZŠIRITEV DRAMATIZACIJE	
IZHODIŠČE: otroci so rajši igralci kot gledalci. Posledično razširitev vlog.	
NADGRADNJA Z GLASBILI/ZVOČNA KULISA	
<ul style="list-style-type: none"> Uporaba in razvijanje spretnosti; eksperimentiranje z instrumenti in njihovimi lastnostmi. 	
Pristop odraslega	Vloga otroka
Otroke izzove z vprašanjem: <i>kaj bi lahko pri predstavi še dodali.</i>	Otrok razmišlja in podaja zamisli. Našteva predloge, s katerimi bi obogatili predstavo. Predvidoma predlaga scenske dodatke in kako bi izdelali kostume.
Predvideva, da se otrok ne bo domislil zvočne kulise sam. Kljub temu poskuša z meta-vprašanji spodbuditi otroke k razmišljanju v tej smeri.	Po mnogih poskusih otrokom uspe pomisliti na glasbila, ki so jih predhodno imeli priložnost vsakodnevno preizkušati v glasbenem kotičku ² . Spoznanje, da bi jih lahko vključili v predstavo, buri domišljijo. Pojavi se ključno vprašanje: <i>kdaj in kako jih vključiti.</i>
Priprava glasbenega kotička z izborom različnih glasbil. Poskrbi, da imajo otroci na voljo dovolj časa, da preizkušajo glasbila in iščejo povezave med glasbilom in posamezno vlogo – junakom iz pravljice.	Otrok s preizkušanjem samostojno izbira glasbilo, ki bi najbolj upodobilo gibanje posameznega junaka. Izmenjuje mnenja, sklepa kompromise z vrstniki ter odraslim o ustreznosti nekega glasbila.
Pripravi fotografije vsakega junaka iz pravljice ter glasbila (pri pripravi sodelujejo otroci, saj so sredstva zmeraj na voljo). Otroke spodbudi h končni odločitvi, katero glasbilo bodo določili kateremu od junakov.	Otroci so posameznim vlogam določili naslednja glasbila: miška – triangel, zajček – palčke, merjasec – ropotulja, žaba – glasbena žabica, lisica – metalofon, volk – tamburin, medved – boben. Za lažjo orientacijo glasbila priložijo ustrezni fotografiji.
NADGRADNJA V SMISLU USVAJANJA GLASBENIH ELEMENTOV – IZGRADNJA RITMA IN VKLJUČEVANJE PREDHODNIH ZNANJ	
<ul style="list-style-type: none"> Otrok se uči pazljivo opazovati, pozorno poslušati, vztrajati pri dejavnosti in biti pozoren na majhne razlike. Otrok razvija in usvaja ritem, posluš, glasbeno dinamiko ter ravnanje z glasbili. Otrok razvija in uporablja spretnost s telesom in glasom, ponazarja živali in se ustvarjalno giblje ob glasbeni spremljavi. 	
Pristop odraslega	Vloga otroka
Otrokom demonstrira glasbeni miselni izziv, ki zajema določen ritem, in sicer: <ol style="list-style-type: none"> <i>Počasen ritem</i> (doba polovinke) – nakaže, da žival pride iz brloga oz. doma. <i>Tišina</i> (pavza) – nakaže, da se žival predstavi z značilnim glasom in gibom. Npr.: volk zatuli in pogleda levo in desno, žabica zakvaka, medved se dvigne na zadnje noge in zarjove ipd. <i>Hiter ritem</i> (doba osminke) – nakaže, da žival steče do rokavičke. <ul style="list-style-type: none"> Sledi dialog med živalmi. 	<i>Potek improvizacije:</i> Otrok se opredeli, ali bo nastopal kot junak iz zgodbe ali bo raje narekoval ritem z glasbili. Otrok posluša, prepozna glasbilo živali ter se ustvarjalno giblje ob glasbeni spremljavi. Otrok pozorno posluša, da prepozna glasbilo, sledi ritmu in se skladno z njim giba, kot si je za junaka, ki ga upodablja, zamislil. Otrok ustvari dialog z drugimi junaki.
VZPOREDNE VSEBINE	
Pristop odraslega	Vloga otroka
Otrokom da potrditev, da so naslov odlično izbrali. Izzove otroke z vprašanjem: <i>kako bi upodobili rokavičko.</i> Sodeluje, koordinira pri pripravi kostumov in scene.	Na lastno pobudo izberejo naslov predstave: <i>Rokavička velikanka.</i>

² V sklopu rituala *Pozdrav v krogu* so se otroci čez leto postopoma seznanjali z različnimi ritmičnimi in glasbenimi instrumenti (Orffov instrumentarij, tolkala, metalofon ...). Poudarek je bil na poimenovanju, ustreznem ravnanju, ugotavljanju zvočnosti in ponovitvi izbranega ritma. V stalni rabi so ritmizirana besedila, glasbene izštevance ipd. Za sprostitev in zabavo so se otroci na lastno pobudo ali na pobudo odraslega igrali ritmične igre s ploskanjem, tleskanjem in udarjanjem po delih telesa ter vzporedno spontano in načrtno usvajali raznolike ritmične vzorce – raba lastnih instrumentov (Borota, 2006).

	Predlagajo, da rokavico izrežejo iz vrteksa (pogosto uporabljan material). Pripravlja kostume in sceno: pomerja, reže, barva in lepi materiale iz lepenke ter vrteksa.
Stalen likovni kotiček obogati z raznovrstnimi likovnimi sredstvi in materiali.	Otrok se spontano ustvarjalno izraža na temo pravljice: likovno upodobi junake, improvizira, doživlja in podoživlja junake iz vsebine zgodbe, zgodbo razširi po lastnih zamislih. Aktivno sodeluje pri pripravi razstave likovnih izdelkov.
Pomaga pri pripravi razstave likovnih izdelkov.	
Omogoča neomejeno igro s kostumi, stalne improvizacije.	Otrok dnevno improvizira, nadgrajuje in si izmišlja nove dodatke in vsebine.
KONČNI IZDELEK/PREDSTAVO DELI Z OBČINSTVOM (sosednji oddelki, starši)	

SKLEP

Ves čas procesa od zamisli, načrtovanja, izvedbe do končnega izdelka je bila pozornost usmerjena v naslednje segmente:

- dovolj časa, da se je vsak otrok lahko dovoljkrat identificiral z vsako izmed vlog,
- afirmacija: da je vsak otrok lahko izrazil svoje mnenje, zamisli in predloge (tudi šibkejši) in dobil zanje potrditve,
- igra vlog, preizkušanje kostumov in interpretacija: da je bilo na razpolago dovolj časa za doživljanje in podoživljanje vsebine brez omejitev – otroci so ustvarjali svoje zgodbe in nove vsebine, s poljubnimi ritmi in glasbo,
- sprotno dokumentiranje in evalviranje s plakati, video posnetki.

Otrok je bil postavljen v vlogo soustvarjalca (dramskega, likovnega in glasbenega), gledalca, igralca in kritika.

V procesu dela z otroki bomo dosegli največjo kakovost, če bomo poskusili odmisli, da ni vse tako, kot smo si zamislili mi – odrasli. Dovolimo, da so vodilo otroci, in oza-vestimo miselnost v smeri *otrok zmore – odrasli omogoča* (Retuznik Bozovičar in Krajnc, 2010). Naj nam uspeh ne predstavlja cilja, temveč naj postane logična posledica iskrenega, dobronamernega delovanja.

Dokumentiranje naj ne postane prioriteta pred dejavnostjo oz. potrebami otrok, čeprav je pomembno.

In čisto droben namig: kadar iščemo navdih, kadar smo morebiti v dilemi, kako naprej, ali iščemo odgovore na vprašanja, najprej vprašajmo otroke – verjemite, dajo nam najboljše odgovore.

VIRI IN LITERATURA

Borota, B., Geršak, V., Korošec, H. in Majaron, E. (2006). *Otrok v svetu glasbe, plesa in lutk*. Univerza na Primorskem, Koper. http://www.kulturnibazar.si/data/upload/Otrok_v_svetu_glasbe_plesa_in_lutk.pdf (dostopno 14. 9. 2016).

Einon, D. (2002). *Ustvarjalni otrok. Prepoznajte in spodbudite naravno nadarjenost vašega otroka*. Tržič: Učila International, založba, d. o. o.

Krofič, R. (2001). *Temeljne predpostavke, načela in cilji kurikula za vrtce*. V L. Marjanovič Umek (ur.), *Otrok v vrtcu: priročnik h kurikulu za vrtce*, (str. 8–24). Maribor: Založba Obzorja.

Korošec, H. (2009). *Lutkovna in dramska igra v otrokovih »sto jezikih«*. V T. Devjak in D. Skubic (ur.), *Izzivi pedagoškega koncepta Reggio Emilia* (str. 119–132). Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana: Tiskarna Littera picta d. o. o.

Kurikulum za vrtce (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Polak, A. (2010). *Refleksija pedagoškega dela v vrtcu: razsežnosti in pomen za profesionalni razvoj*. V T. Devjak, M. Batistič Zorec, J. Vogrinc, D. Skubic in S. Berčnik (ur.), *Pedagoški koncept Reggio Emilia in Kurikulum za vrtce: podobnosti in različnosti* (str. 431–445). Ljubljana: Pedagoška fakulteta. http://reggioemilia.pef.uni-lj.si/images/dokumenti/monografija_ReggioEmilia2.pdf (dostopno 14. 9. 2016).

Polak, A. (2007). *Timsko delo v vzgoji in izobraževanju*. Ljubljana: Modrijan.

Retuznik Bozovičar, A. in Krajnc, M. (2010). *V krogu življenja. Pedagogika in pedagoški pristopi v predšolskem obdobju*. Velenje: Modart.

Zore, N. (2014). *Pomen kompetenc vzgojiteljev in pomočnikov vzgojiteljev pri zagotavljanju kakovosti vrtca. Kompetence vzgojitelja – izzivi, izkušnje, spoznanja*. V M. Željznov Seničar (ur.), *Zbornik prispevkov: VII. mednarodna strokovna konferenca vzgojiteljev v vrtcih 2014* (str. 6–12). Ljubljana: MiB d.o.o.

Valenčič Zuljan, M. (2012). *Profesionalne poti pedagoških delavcev*. Vršac: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.